

Pavao Tekavčić
Berislavićeva 12
HR-10000 Zagreb

NEKI DODACI KATEGORIJI TZV. JUDIKATIVĀ

U ovom se prilogu razmatraju tri skupine izrazâ koji se mogu ubrojiti u judikative (po Regula—Jernej 1975): 1) "čestice" *sāmo* i *čak*, primijenjene na određene pridjeve ('pun' — 'prazan'), kao izrazi subjektivne procjene inače iste objektivne stvarnosti; 2) strukture tipa *kako* + *x* (*kako gdje*, *kako kada* i sl.) za izraz ovisnosti jedne varijable o drugoj; 3) izrazi afektivne i kategoričke negacije prethodnoga teksta, koje su uvijek anaforičke (odgovori, komentari), a često izražavaju i druge semantičko-pragmatičke sadržaje, kao iznenađenje, prisjećanje, zamjenu jedne reme drugom, važnijom.

1. Pred nešto više od trideset godina prvi je put, koliko je nama poznato, uvedena u talijansku gramatiku kategorija tzv. judikativa (*giudicativo*) kao poseban taksem, tj. rečenični konstituent (Regula—Jernej I. izd. 1965; II. izd., po kojem citiramo (297—298) 1975). Po definiciji judikativ je sekundarni dodatak (*un annesso di secondo piano*), koji izriče govornikovo stajalište i periferni sud (*una presa di posizione del parlante, un giudizio periferico*; 297). Ovamo autori ubrajaju različite jezične elemente: modalne iskaze (*enunciati modali*), profrastičke afirmacije i negacije (*si/no*)¹, neke uzvike, mnoge priloge tumačenja (*avverbi chiosanti*), uvodne riječi (*parole introduttive*) i štošta drugo. Po našem je sudu svim tim izražajnim sredstvima zajednička pragmatička (naročito fatička) funkcija, npr. *shvaćaš/shvaćate* (*capirai, capirà*), *vjeruj mi* (*credimi*), *oprosti mi, ali* (*scusami, ma*) itd. U takvim se slučajevima ništa zaista ne pita, ne naređuje se, ne traži se zbiljsko oprostjenje, nego se stvara određena komunikacijska atmosfera, uspostavlja se kontakt govornika sa sugovornikom ili se nastoji na nj djelovati.

¹ Potvrdne i niječne "čestice" same po sebi nisu judikativi nego konstatacija objektivne stvarnosti, a judikativima postaju tek kada izriču naš subjektivni stav. Takvim jezičnim elementima pripadaju i afektivne negacije, kojima se bavimo u §10, a koje međutim nisu (*loco cit.*) navedene među judikativima.

Sve to ulazi u jezične elemente koje, slijedeći neke suvremene lingviste, definiramo kao *performative*.²

2. Kategorija judikativâ odlikuje se dakle znatnom heterogenošću i time podsjeća na tradicionalnu vrstu riječi nazvanu *prilozi* (*adverbi*), u koju se također trpa sve ono što se ne umije uvrstiti drugamo.³ Judikativi su heterogeni jer su izraz ljudske subjektivnosti, koja se ne može razvrstati u “pregratke”, a pored toga ovise i o pragmatičkim faktorima: o govorniku, sugovornicima, namjerama, temi, kontekstu, situacijama itd., koji su također svaki put drukčiji. U skladu sa suvremenim kognitivnim pristupom i ovdje postoje s jedne strane prototipovi, a s druge strane rubni, manje karakteristični, “nejasni” (*fuzzy*) elementi. Prototipovi su po našem mišljenju svakako tzv. “čestice”, npr. *nažalost*, *srećom*, *kojom srećom*, *kamo sreće*, *začudo* i slične⁴, a također i *sâmo* i *čak*, kojima ćemo se pozabaviti čas kasnije, a kojih se talijanski ekvivalenti *solo*, *soltanto*, *solamente* odnosno *addirittura*, *perfino* ili *persino*, ne navode (loco cit.). Banalno rečeno, ako se radi o nekom iznosu x, taj iznos može jednomu biti **samo x**, a drugomu **čak x**.

² Pojam i termin *performativ* uveo je, kako je poznato, J. L. Austin 1962, a kasnije su se njime pozabavili brojni drugi znanstvenici, npr. Récanati 1981, Leech 1983, str. 174–195 (pos. str. 193–195), Lavedrine 1993, koji performativ izričito oponira tzv. konstativu (pos. str. 209–213) i drugi. Mi u ovom radu shvaćamo performativ u širem smislu, prema onome što su pred dvadesetak godina formulirali D. Parisi i F. Antinucci, a što po našem mišljenju vrijedi i danas: performativ je sve ono što precizira namjeru s kojom govornik nešto izriče i reakciju koju na to od sugovornika (ili sugovornikâ) očekuje (Parisi–Antinucci 1977, str. 154–155 i 272).

³ Usp. Crystal 1971, str. 75. I O. Jespersen (1971, str. 111) ubraja priloge, zajedno s veznicima, uzvicima itd. u tzv. čestice (*particules*), stvarajući time ono što Nijemci zovu *Restklasse*, tj. kategoriju koja ne ulazi ni u jednu od četiri glavne kategorije (imenice, pridjevi, zamjenice, glagoli). Ta se *Restklasse* definira dakle negativno, kao »ostatak«, tj. kao ono što nije, a ništa se ne kaže o heterogenosti te klase niti se ona definira u pozitivnom smislu (v. o tome našu kritiku u Tekavčić 1989, str. 128). J. Feuillet 1987 vidi u tradicionalnim priložima jednu “svaštarnicu” (*fourre-tout*) (str. 20), a o “česticama” kaže da im je područje takvo da je taj pojam koliko neodređen toliko i nefunkcionalan (str. 19).

⁴ “Čestica” *srećom* razlikuje se od drugih dviju time što se odnosi na stvarnost, sadašnju ili prošlu (*srećom je ambulanta u neposrednoj blizini*; *srećom je s nama bio i liječnik pa je odmah intervenirao*), dok se *kojom srećom* odnosi na nešto nestvarno (kontrafaktivno ili kontrafaktualno) (*ako kojom srećom položim taj ispit*; *da sam kojom srećom sve to ranije znao*), a praktički je isto značenje “čestice” *kamo sreće* (*kamo sreće da je / bude / je bilo tako*, ali ne **da će biti tako*). Matešić 1982 navodi s.v. *sreća* samo frazem *kojom srećom*, s redakcijskim primjerom *Da sam kojom srećom saznao da je u to vrijeme i moj školski kolega u Parizu, potražio bih ga* [držimo da treba: *bio bih ga potražio*] i s prijevodom ‘slučajno’, što međutim nije sasvim točno. Frazem *kojom srećom* sadrži naime i jasnu komponentu poželjnosti, koje *slučajno* nema, jer je značenje ove potonje “čestice” neutralno i znatno šire (*saznao sam sve to od nje ga samoga, jer sam ga slučajno sreo / *kojom srećom sreo*).

Judikativi su dakle raznovrsni i pogodni da “zbrinu” još štošta, pa ima izrazâ koji im se mogu dodati. Nekima od dopuna bavimo se u ovom radu, obrađujući (i s kontrastivnoga hrvatsko-talijanskoga gledišta) tri skupine izrazâ.

3. Naša prva predložena dopuna polazi od poznate duhovite izreke o razlici između optimista i pesimista: prvi će uvijek kazati *čâša mi je napola puna* (jer vidi pozitivnu, “svijetlu” stranu, “svira bijelim tipkama”), dok će drugi reći *čâša mi je napola prazna* (jer vidi negativnu, “tamnu” stranu, “svira crnim tipkama”). Tu je riječ o jednoj te istoj objektivnoj stvarnosti, prikazanoj s dvaju suprotnih stajališta, pa je to već sâmo po sebi judikativ; no ti se iskazi mogu dalje nijansirati spomenutim “česticama” *sâmo* i *čak*, čime se mogu izraziti zanimljivi pragmatični sadržaji, a također i – vjerojatno neočekivane – podudarnosti s matematikom.

4. U analizi koja slijedi uvodimo dvije alternative:

4.1. Prva alternativa suprotstavlja ograničenje, restrikciju s jedne, i pojačanje, intenzifikaciju, s druge strane. Prototipski izraz za restrikciju jest *sâmo*, za intenzifikaciju (ovdje) *čak*. Pritom uzimamo u obzir samo čisto logičko značenje, apstrahirajući od konkretne primjene, koja može biti kako pozitivna (*bolovao je samo tri dana i ozdravio; poštuju ga čak i neprijatelji*), tako i negativna (*zarađuje samo ono najnužnije za život; to nije prekršaj, to je čak zločin*).

4.2. Druga alternativa oponira pojmove ‘pun’ i ‘prazan’, i ovdje bez obzira na konkretne primjene (usp. npr. *pun pohvala* i *pun stjenica*).

5. Dvije se navedene alternative ukrštavaju i tako daju četiri mogućnosti:

5.1. intenzifikacija pozitivnoga pojma:

1) *čâša mi je čak napola puna*; matematički rečeno: *plus puta plus daje plus*, pa će tu rečenicu kazati optimist;

5.2. restrikcija negativnoga pojma:

2) *čâša mi je samo napola prazna*; u matematičkoj formulaciji *minus puta minus daje plus*, tako da će i rečenicu pod 2 reći optimist;

5.3. intenzifikacija negativnoga pojma:

3) *čâša mi je čak napola prazna*; u matematičkim terminima *plus puta minus daje minus*, pa će tu rečenicu naravno reći pesimist;

5.4. restrikcija pozitivnoga pojma:

4) *čâša mi je samo napola puna*; matematičar će reći da *minus puta plus daje minus*, a pesimist će to prihvatiti kao svoj stav i u skladu s time reći rečenicu pod 4.

6. Ukratko, optimist intenzificira ono pozitivno (§5.1), a reducira negativno (§5.2), dok pesimist postupa obrnuto, intenzificirajući negativnu stranu (§5.3) i restringirajući pozitivnu (§5.4). Te su četiri mogućnosti judikativi *pleno iure* pa bi se sigurno mogli i dalje nijansirati, ali ovdje u to ne možemo ulaziti.

7. Talijanski se ekvivalenti uglavnom podudaraju s hrvatskima:

- 1a) *Il mio bicchiere è pieno addirittura a metà;*
- 2a) *Il mio bicchiere è vuoto solo a metà;*
- 3a) *Il mio bicchiere è vuoto addirittura a metà;*
- 4a) *Il mio bicchiere è pieno solo a metà.*

Moguće su i varijante *soltanto*, *solamente*, odnosno *perfino* ili *persino*. Tu hrvatsko-talijansku podudarnost treba istaknuti, jer se u ostala dva slučaja dva jezika podudaraju mnogo manje ili nikako.

8. Druga su naša predložena dopuna hrvatski izrazi za ovisnost jedne varijable o drugoj, koji su uvijek dvočlani: prvi je član *kako*, a drugi može biti prilog (*gdje*, *kada*), prijedložni izraz (*s kime*, *o čemu*) ili zamjenica (v. primjer 5). Dakle: *kako gdje*, *kako kada*, *kako s kime*, *kako tko* itd. Prvi član izriče ovisnost samu po sebi, drugi područje primjene (mjesto, vrijeme, društvo, temu). S pragmatičkoga gledišta ti su eliptični iskazi (*enunciati*) u velikoj mjeri⁵ judikativi, a sa stanovišta teksta to su anafore, jer su uvijek odgovori na pitanja ili komentari neposredno prije rečenoga. Evo tri primjera.

8.1. U Matešićevu *Rječniku* 1982 navodi se s.v. *kako* redakcijski primjer:

- 5) *Cijelo je društvo išlo u vrt i počelo se zabavljati kako tko; jedni su šetali, drugi igrali karte...*

8.2. U Šenoinoj *Branki* ova, odbijajući ponudu napasnika Marića da je navečer prati kući (jer »zaštita muškarca [...] vriedi i hasni više«), odgovara:

- 6) »*kako kada*, *gospodine*« [...] »u ovom slučaju svakako bi mi više škodila nego hasnila.« (str. 208)

8.3. Naš treći primjer posve je suvremen: Mihailo Ničota počinje svoj članak »Tučnjava u 'Livadi' po nalogu tajnih službi?« (*Vjesnik* 12.X.1997, str. 8) ovako:

- 7) *Smije li političar, osobito oporbeni, slaviti svoj rođendan privatno na javnom mjestu s prijateljima časnicima, a da se to slavlje ne pretvori u incident i skandal? Odgovor je: kako tko, kako kad i kako gdje.*

9. Talijanski su ekvivalenti ovdje posve drukčiji: nikako se naime ne može reći **come dove*, **come quando*, **come con chi* itd., nego se ovisnost izriče glagolom *dipendere* (tj. *dipende* »ovisi«) ili prijedložnim izrazom *secondo il caso / i casi*, *a seconda del caso / dei casi*, čemu donekle odgovara hrv. (*već*) *prema tome* (usp. njem. *je nachdem*).

10. Treću predloženu dopunu kategoriji judikativâ tvore kategoričke, go-

⁵ Kažemo »u velikoj mjeri« jer držimo da nisu sve strukture tipa *kako + x* izraz subjektivnosti. Iako je sama ovisnost jedne varijable o drugoj objektivna činjenica, nije isto ako npr. na pitanje *Kako vam je bilo na krstarenju Jadranom?* odgovorimo *Pa, znate, kako gdje: negdje izvrsno, a negdje home prilično loše*, ili ako pitamo na kolodvoru *Staju li vlakovi u toj stanici?* i dobijemo odgovor *Kako koji: putnički staju, brzi i poslovni ne*. Prvo je naša subjektivna procjena, drugo objektivna stvarnost.

tovo ljutite negacije, kao reakcija na prethodni iskaz, s kojim se govornik ne slaže. U takvim je negacijama prije svega jasna afektivnost, zatim i anaforičnost, a katkada se javlja i komponenta iznenađenja, suprotnosti, nadomještanja jedne činjenice drugom ili prisjećanje nečega važnijega, što zamjenjuje ono prethodno. Formalnih varijanata ima više, kako se vidi iz izbora primjerâ koji slijedi.

10.1. U Benešićevu rječniku (1985 i d.) nalazimo po jedan primjer iz Šenoe (8) i Tomića (9):

8) *Molim dajte mi konja — moljaše župnik [...] Ajâ, pope! — reče Lolička [...] to mi se paripče mili, to je moje.*

9) *Bez njih da obastane varmeđija. Ajâ.*

10.2. U Šenoinu *Diogenesu* bravar Magić jada se ženi kako se njegov mlađi kolega Joso Juratović nikako ne odlučuje zaprositi njihovu kćer (što oboje živo žele), pa kaže:

10) *Na prošlo Tominje [...] bila je kvaterna cehovska misa. No, valjda će se prije opametiti, mišljah. A jâ [...] Joško [je stajao] pri vratih, jer se kao mladi majstor nije oženio [...] (str. 141)*

10.3. U istom romanu bravarski majstori raspravljaju o tzv. oglednom djelu koje je Juratović predložio, pa jedan bravar, koji Juratoviću nije sklon, prigovara da se ovaj protiv cehovskih pravila miješao u posao srebrnara, na što cehmeštar, pošten i objektivan, odlučno odgovara:

11) *A dâ! To nije srebrnarija. Jer glavno je brava od gvozdja. (str. 263)*

10.4. Vrlo je jasan i sljedeći primjer, opet iz *Branke*. Vozeći Branku u Jalševo po nemogućoj cesti, kočijaš joj to objašnjava neslogom općinara oko radova: ako načelnik predloži da se popravi cesta, bilježnik smjesta odbija tvrdeći da je važniji krov na školi;

12) *kad pak bilježnik veli: Vrieme je, da se cesta pokrpa, odmah će ga ošinuti načelnik: A jâ, na potoku fale tri mosta, to je preči posao. (str. 247)*

10.5. Primjerâ ima dakako i u tekstovima drugih žanrova. U izvanredno živo i zanimljivo pisanoj knjizi *Bogatstvo svijeta* autor Jurij Semjonov govori o proizvodnji svile u Francuskoj, koju zbog mode podržavaju sve žene svijeta, premda je Francuska što se tiče administrativno-pravnoga statusa žena među najreakcionarnijim zemljama svijeta, jer žene nemaju pravo glasa, a u civilno-pravnom smislu ne mogu biti punoljetne (ne zaboravimo da knjiga nosi godinu 1937!). Zato:

13) *Mislio bi čovjek, da će se žene odbiti od takove države. Ali da! Rekao bih, da su se sve žene svijeta složile, da podupru francusku industriju svile i trgovačku bilancu Francuske republike [...] (str. 242)*

10.6. Kao primjer gdje isti izraz ne izriče negaciju nego zamjenu jednoga iskaza drugim, važnijim, navodimo odlomak iz Šenoina *Zlatarova zlata*. Skelar Šime sudjeluje u planiranoj otmici Dore Krupićeve i želi ukloniti staroga i

priglupoga Miju kao nezgodna svjedoka. Prije mu je naložio da čisti ribe, ali se onda dosjeti kao će Miju eliminirati:

14) »Žuri se, Mijo, žuri se!« *prihvati Šime oštrije. »Struži! A dâ!« lupi se dlanom u čelo. »Pusti, Mijo, ribu. Idi u Zaprudje [...] donesi šljivovice. [...] Grize zima do kosti. [...]*« (str. 117)

(Odmah zatim Šime sam sebi zadovoljno kaže kako se toga mutlaka riješio i da zna da će putem pola rakije ispiti »dok nepadne kao ustrieljen zec«, kako je i bilo.)

10.7. I naš je zadnji primjer iz nenarativne proze, tj. iz knjige *Krhotine* Željke Čorak. Autorica opisuje iz obiteljske kuće sačuvanu skulpturu djevojke s košem: ona hoda »među stablima koja su naročito vitka i uspravna [...] Ta su stabla njezina usporedba: dio prirode njezina je metafora, cjelini prirode ona je simbol [...]«. Na podnožju figurice vidi se pejzaž i sve [na prvi pogled] izgleda jasno. Međutim:

15) *Ali eto nâ. Na drugi pogled mali krajolik gubi od jasnoće.* (str. 145) (i zaista, u nastavku se predlaže druga, sofisticiranija interpretacija).

Ovdje je suprotnost izražena veznikom *ali*, no dodana su još dva elementa: deiktičko *eto* i "nutkajuće" *nâ*, oba u pragmatičkoj funkciji obraćanja čitatelju. Sekvencija *ali eto nâ* podsjeća na frazem *eto ti ga (na)*⁶, naveden u Deanović–Jernejevu rječniku (1993) s.v. *što* i preveden na talijanski kao *ci siamo!*, *te l'ho detto!*, *stiamo freschi!*, dakle izrazima isticanja (ne)očekivane posljedice, donekle iznenađenja i predbacivanja u smislu (retoričkoga) pitanja *A što ćemo sad?*.

U nekim se primjerima (11, 13, 14) inače afirmativna "čestica" *da* javlja kao izraz negacije, pa je zato i afektivnost jača nego s "običnom", neutralnom negacijom *ne*.

11. Od svih formalnih varijanta koje smo vidjeli u primjerima Deanović–Jernej 1993 navodi samo *âja* (taj akcent svakako valja ispraviti, usp. primjere iz Benešića i Šenoa), s prijevodom *ma no!* i *oibò!*, a mogli bi se dodati i drugi izrazi afektivne negacije, kao *eh*, *no!*, *macchè!* i slični.

12. Svi izrazi koje smo ogledali u ovom kratkom prilogu mogu se uvrstiti u kategoriju judikativâ, jer svi iskazuju govornikove osjećaje, stavove, sudove. Kako smo nastojali prikazati, judikativni sadržaj nije u svim primjerima jednako jasan, prototipski, ali je svakako prisutan u svima, pa i u rubnim (*fuzzy*) slučajevima. Stoga nam je drago ako smo time doprinijeli pragmatici i mjestu judikativâ u njoj, a također i kontrastivnoj analizi hrvatskoga i talijanskoga jezika.

⁶ Taj sklop zadovoljava sve uvjete za status frazema: ima stalnu strukturu, značenje cjeline nije zbroj pojedinačnih značenja, pragmatička je funkcija jasna; pa ipak ga Matešić 1982 nema ni pod jednim od sastavnih dijelova.

Literatura i izvori

- Austin, J. L. 1962. *How to Do Things with Words*. Cambridge (Mass.).
- Benešić, J. 1985. i d. *Rječnik hrvatskoga književnog jezika od Preporoda do Ivana Gorana Kovačića*. Zagreb.
- Crystal, D. 1971. *Linguistics*. Harmondsworth.
- Čorak, Ž. 1991. *Krhotine, prilog poznavanju hrvatske provincije u devetnaestom stoljeću*. Zagreb.
- Deanović, M., J. Jernej. 1993. *Hrvatsko-talijanski rječnik*. Zagreb.
- Feuillet, J. 1987. L'organisation des trois points de vue. *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris (BSLP)* 82, 1–41.
- Jespersen, O. 1971. *La philosophie de la grammaire*. Paris.
- Lavedrine, J. 1993. Le constatif en anglais. *BSLP* 88, 209–223.
- Leech, J. 1983. *Principles of Pragmatics*. London–New York.
- Matešić, J. 1982. *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb.
- Parisi, D., F. Antinucci. 1977. *Elementi di grammatica*. Torino.
- Recanati, F. 1981. *Les énoncés performatifs*. Paris.
- Regula, M., J. Jernej. 1975. *Grammatica italiana descrittiva su basi storiche e psicologiche*. Bern.
- Semjonov, J. 1937. *Bogatstvo svijeta. Ekonomska geografija za svakoga*. Zagreb.
- Šenoa, A. *Sabrane pripoviesti*. Zagreb. II: *Zlatarovo zlato*. 1889. VI: *Diogenes*. 1900. VIII: *Prosjak Luka. Branka*. 1897.
- Tekavčić, P. 1989. Prema kontrastivnoj pragmatiki tzv. "čestica" u hrvatskom ili srpskom i talijanskom jeziku. *Rad JAZU*, knj. 427, 127–194.

Alcune aggiunte alla categoria dei cosiddetti giudicativi

Riassunto

Il contributo esamina, in chiave contrastiva croato-italiana, tre elementi linguistici che in varia misura esprimono il giudizio soggettivo del parlante e che pertanto possono essere inclusi nella categoria sintattica dei giudicativi (secondo Regula–Jernej 1975, pp. 297–298). Sono: 1) i concetti di restrizione («soltanto») e di intensificazione («addirittura», «perfino») i quali, applicati a determinati aggettivi (ad es. *pieno* – *vuoto*), esprimono il punto di vista soggettivo del parlante a proposito della stessa realtà oggettiva; 2) le strutture croate tipo *kako* + *x* (*kako gdje*, *kako kada* ecc.), espressione più o meno affettiva della dipendenza di una variabile da un'altra (it. *dipende*, *secondo*, *a seconda di*); 3) vari mezzi espressivi di una negazione categorica, affettiva e sempre anaforica (risposta ad una domanda o commento di un enunciato precedente), talvolta con componenti semantico-pragmatiche particolari (sorpresa, cambiamento di rema o introduzione di un rema nuovo).

Ključne riječi: judikativi, pragmatika, čestice, afektivna negacija
Key words: *judicativa*, pragmatics, particles, affective negation